

“Pâyend-i İstikrar” ya da Neyin İstikrarı, Nasıl İstikrar?

Prof. Dr. İřaya ÜřÜR (*)

“Mucizeyi hakketmek gerekir”

Bir Fransız sözü

HAMLET

Haydi, dönelim içeri hep beraber.

Parmağınız hep dudaklarınızda olacak, unutmayın!

Çığırından çıkmış bir zaman bu .

W. Shakespeare, Hamlet, Perde I, Sahne V

Var olmak mı, yok olmak mı, bütün sorun bu!

Düşüncemizin katlanması mı güzel,

Zalim kaderin yumruklarına, oklarına

Yoksa direktip belâ denizlerine karşı

Dur, yeter! demesi mi?

Ölmek, uyumak sadece! Düşünün ki uyumakla yalnız

Bitebilir bütün acıları yüreğin,

Çektiği bütün kahırlar insanoğlunun.

Uyumak, ama düş görebilirsin uykuda, o kötü!

(*) Bu metin 15 Mayıs 2001 tarihinde Galatasaraylılar Evi' nde yapılan konuşmanın gözden geçirilmiş biçimidir.

(**) Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomi Bölümü

*Çünkü o ölüm uykularında,
Sıyrıldığımız zaman yaşamak kaygısından,
Ne düşler görebilir insan, düşünmeli bunu.
Bu düşüncedir uzun yaşamayı cehennem eden.
Kim dayanabilir zamanın kırbacına?
Zorbanın kahrına, gururunun çiğnenmesine .
Sevgisinin kepaze edilmesine,
Kanunların bu kadar yavaş
Yüzsüzlüğün bu kadar çabuk yürümesine,
Kötülere kul olmasına iyi insanın
Bir bıçak gibi saplayıp göğsüne kurtulmak varken?
W. Shakespeare, Hamlet, Perde III, Sahne I.*

Giriş

1970' li yılları bir tarafa bıraksak bile, 24 Ocak 1980' den bu yana “kriz” ve “program” tartışmaları, seremonik bir işleve bürünerek bir tür toplumsal denetim, bir hareketsizlik durumu yaratıyor. Seremoni bir süre sonra “rituel” e dönüşüyor ve rituel alternatifsizlik olarak sunuluyor. Fakat neden? Bunun bir nedeni “iktisat” ın ve iktisatçıların “vizyon”larında aranamaz mı?

A. “İyi” İktisatçılar – “Kötü” İktisatçılar

Bir açıdan iktisatçıları iki öbek altında toplamak mümkündür: a) “iyi” iktisatçılar, b) “kötü” iktisatçılar.

“İyi” iktisatçılar, içinde yaşanılan “dünya”yı tek “dünya”, mümkün olan “dünya”ların en iyisi olduğunu varsayarak meydana gelen arızaları da dışsal, ayrı bir alan (sphere) şeklinde ele alınan iyi olmayan yönetim ya da kötü politika(cılar) ve benzeri nedenlere dayandırmak suretiyle tamir, zaman zaman da tadil etme peşinde koşarlar. Mümkün olan en iyi “dünya” nın temel değişkenleri ve asli verileri zaten paket programlara yüklenmiş bulunduğundan onlara düşen işlev ilgili (uygun?) verileri yerlerine koyarak “sonuç” rakamlara ulaşmaktır. Böylece ortaya şık ve parlak, kendi kendini tanımlayan fakat ensantane bir fotoğraf çıkar. Bu fotoğraf bir “an” dır ve zaman hapsolünmüştür; zaman-sızdır.

Buna karşılık “kötü” iktisatçılar “iyi” iktisatçıların zaman boyutundan yoksun, içinde bulunulan “konjonktür” ü dinamikliği içinde gözönünde bulundurmeyen, “insansız” fakat bol rakamlı modellere peşinen eleştirel yaklaşırlar. Bu eleştirel yaklaşımları onları, içinde yaşanan “dünya”nın mümkün en iyi dünya olmayabileceği, içinden geçmekte oldukları “konjonktür”ün zamanlı olduğu, dolayısıyla evrensel değil, tarihsel olduğu; böylece, hava tahmininde bulunurlarken bunu evlerinin arka bahçelerinde değil, olayların / koşulların bütünselliği (totality) içinde yapılması gerektiğini; rakamların, sayıların (asla) önemsiz olmadıklarını, ama bu rakamların, sayıların taşıyıcıları olan tekil insanın, sınıfların, kesimlerin, grupların daha önemli olduklarını düşünürler. Bu düşünme biçimi onları eleştirel gerçekçiliğe zorladığı gibi ütopya(lar) da inşa etme sürecine sevkeder. Böylece, bu iki grup iktisatçıların hem toplum tasavvurları (ve tahayyülleri?), hem de çözümlemelerindeki nedensellik ilişkileri ve zinciri farklı ve değişik bir görünüm kazanmış olur.

Ben, (eğer böyle demem gerekiyorsa) maalesef “kötü” iktisatçılar grubuna dahil edilebilirim. Pozisyonumu peşinen ortaya koyduğum için eleştirel gerçekçi bir yaklaşım içinde bulunacağım açık olmalıdır.

B. SORUN

Konuşmamı (eldeki yazıyı) esas itibariyle “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” metni (bundan sonra Metin olarak geçecek) üzerine oturtmaya çaba göstereceğim(*).

Metne göre “1990’lı yıllardan itibaren sıklaşan aralıklarla” meydana gelen ekonomik krizlerin başlıca nedenleri: a) sürdürülemez bir iç borçlanma

(*) Bu yazının (konuşmanın) ana doğrultusu gözönünde bulundurulduğunda, TC. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı’nın Sayı: B.02.1. HM.0.DEİ.02.00.500/Ankara, 3 Mayıs 2001 kapak yazısı ile Uluslararası Para Fonu Başkanı Horst Köhler’e sunulan mektubunun ekinde yer alan Ekonomik Politikalar Bildirgesi’ne göndermeler yapmak anlamlı olmayacaktır. Çünkü, Bildirge’de belirtildiği üzere: “Dalgalı döviz kuru rejimi, ekonomi politikalarının ve kısa vadeli politika hedeflerimizin yeniden şekillendirilmesini gerektirmektedir. Ancak; genel ekonomik stratejimizi değiştirmemiştir. [a.b.ç. İ.Ü]. Nitekim, izlemeye devam edeceğimiz temel strateji yine, enflasyonun ortadan kaldırılması, kamu maliyesi hesaplarının güçlendirilmesi ve ... yapısal bozuklukların yok edilmesi üzerine kurulu olacaktır.” (s.3)

dinamiğinin oluşması, b) mali sistemdeki sağlıksız yapı, ve c) yapısal sorunlar [Metin, s.1](**).

Bu tespitler, tespitler olarak yanlış sayılmazlar. Tespitler olarak, bunlarla fazlaca bir ihtilafımız da olmayabilir. Gerçekten de, fotoğraftaki iç borç sorununu, finansal sistemin sağlıksız yapısını, yapısal sorunları (ki ben bunu sosyolojik ve kültürel sorunlar şeklinde okumayı tercih ederdim) kim görmezden gelebilir? Bununla birlikte, belirgin bir biçimde dikkat çeken bir hususa daha başlangıçta işaret etmeliyiz. 2000 yılı itibariyle toplam miktarı 115 milyar \$ civarında olan dış borçlara bir iki yerde değiniliyorsa da, bu bir “sorun” biçiminde ortaya konulmuyor. “İç borç sorunu” halledildikten sonra dış borcun adeta kendiliğinden ortadan kalkacağı, ya da dış borcun temelindeki nedenin de iç borç olduğu varsayımı yapılıyor. Böylece, nedensellik zinciri iç borçlanmadan dış borçlanmaya (sermaye hareketlerine) doğru kurulmuş oluyor. İtilaflı konuların başında bu gelmektedir.

Şimdi; diğer iki “sorun”u (yani mali sistemdeki sağlıksız yapı ve yapısal sorunlar) bir müddet erteleyelim ve “borç sorunu” nun kavramsal mahiyetine bakalım. Metin’de bu “sorun”un esas itibariyle 1990’da başladığının gösterildiğini de aklımızda tutalım.

B1. Model(*)

İçinde devletin de yer aldığı, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin bulunduğu, üretim birimlerinde ücretli işçi çalıştırıldığı, mümkün olan en basit kapitalist “açık bir ekonomi”yi gözümüzün önünde canlandıralım.

(**) Metin’de (b) ve (c) şıkları birlikte verilmektedir. Mantıksal (tarihsel) ve analitik olarak bunların ayrı “durumları” olduğunu düşündüğüm için ayrıştırmayı ben yaptım.

(*) Burada özünü ve mantığını verdiğimiz (ki amacımız budur) “artıklı ekonomi” modelinin gelişkin ve inceltmiş versiyonlarını için şu çalışmalara bakılabilir:

-Baran, P.A. (1957) The Political Economy & Growth, New York: Monthly Review Press.

-Danielson,A (1989) “Struggle for the Surplus: Jamaica, 1970-1984” METU-Studies in Development 16:127-152.

-Danielson,A (1990) “The Concept of Surplus and the Underdeveloped Countries: Critique and Suggestions”, Review of Radical Political Economics 22: 214-30.

------(1994) The Economic Surplus: Theory, Measurement, Applications, Westpat, CT: Praeger.

- Stanfield, J.R. (1973). The Economic Surplus and Neo-Marxism, Lexington, MA: Heath.

Bu ekonominin mevcudiyetini bir dönemden diğerine sürdürebilmesinin temel koşulunun üretimde bulunmak olacağı herhalde açıktır. Dönem sonunda gerçekleştirilmiş bulunan (net olmayan) üretim değerine 1 diyelim. Bu üretimi gerçekleştirirken çalışanlara ücret ödeneceği, “girdiler” kullanılacağı ve üretimde kullanılmış araç ve gereçlerin yıpranacağını biliriz. O halde bunların değerini (ki, bu toplamı kısaca T ile göstereyim) toplam üretim değerinden düşmemiz gerekir ki (net)hasılaya ulaşabilelim. Bu değeri düşükten sonra geriye bir şey kalmıyorsa [$1-T=0$ durumu] ne olur? Bu ekonomi bir sonraki dönemde mevcudiyetini sürdürebilir ama büyüyemez; diğer bir anlatımla sermaye birikimini gerçekleştiremez. Buna yaşayabilirlik durumu diyebiliriz.

Şimdi bu ekonominin yaşayabilirliğinin üstünde ve ötesinde bir üretimi gerçekleştirdiğini varsayalım [Bu, kabaca, $1-T > 0$ durumunda bulunduğu ve teknolojinin kritik bir eşiği aştığı anlamına gelir] Demeki ki, toplum yaşayabilirliğinin üstünde ve ötesinde bir fazla, bir artık (surplus) üretebiliyor. İşte temel iktisadi sorun tam da bu noktada da baş gösterir: 1) Üretilmiş bulunan artık kim (ler)e, hangi mekanizma (lar) ile intikal edecektir? Model, kapitalist bir model olduğu için artıkın bir kısım kapitalistlere piyasa mekanizması ile intikal ettirilecektir. 2) Artık, hangi alanlara, nasıl kanalize edilecektir? Bu, bir karar verme (sosyolojik) ve üretim kültürü (tarih) sorunudur. Bu yönün derinlikli çözümlemesi açıktır ki bu konuşmanın (eldeki yazının) amacını ve boyutlarını fazlasıyla aşacaktır. Fakat çıplak gözlem düzeyinde bu artık, diyelim, lüks tüketimde kullanılacağı gibi bir sonraki dönemin üretimini artırmak için; değişik bir ifadeyle büyüme için kullanılabilir.

Modelde devletin mevcut olduğunu varsaydığımız için devlet de bu artık-tan vergi adı altında pay alabilecek ve topladığı vergileri hangi alanlarda, nasıl kullanacağına karar vermek durumunda kalacaktır. Ki bu da devletin sübvansiyon ve transfer ödemeleri politikasının temelini oluşturacaktır. Tam da bu nokta da kısa bir parantez açarak iç içe geçmiş iki sorunun mevcut bulunduğuna dikkat çekmek isterim: Devlet’ in artıktan pay alabilme kapasitesi (siyaset) ve alabildiği payı kullanabilme yeteneği (piyasa). İşte bu noktada devlet ile ekonominin iç içe geçtiği (istenirse “siyaset” ile “piyasa”nın iç içe geçtiği nokta da denilebilir) noktadır ve aynı zamanda güçlü devlet / güçlü ekonomi; zayıf devlet / zayıf ekonomi ayrımının billurlaştığı noktadır da...

Bu konuşma [eldeki yazı] çerçevesinde ayrıntılı bir çözümlemede bulunmamın imkânsızlığını kabul ederek güçlü devleti şöyle niteleyebilirim(**).
Güçlü devlet:

1. Halkı ile doğrudan ilişkiye girebilen, diğer bir ifadeyle nüfuz edici;
2. Toplumun yatırılabilir kaynaklarını (maddi, beşeri) çekebilme (extraction) gücüne sahip, ve
3. Anlaşmacı, uzlaşmacı devlettir.

Bu anlamdaki güçlü devlet (isterseniz güçlü siyaset diyebilirsiniz) mesruiyetini sağlam bir temele oturtacağı gibi, ekonominin oyun kurallarını (isterseniz piyasanın işleyiş mekanizmasını) da sağlıklı ve sürdürebilir bir tarzda belirleyebilecektir.

Metine bu açıdan yaklaşıldığında verdiğimiz anlamda “güçlü devlet” olmaksızın “güçlü ekonomi” yaratılabileceğinin savunulduğunu görüyoruz. Üstelik siyaseti (“devlet”i) olabildiğince dar bir alana hapsederek- siyasetçilerin rant yaratma / rant kollama faaliyetleriyle sınırlandırarak – fakat sağduyuya da hitap edilebilecek şekilde esas sorunu gözlerden uzak tutuyor. “Minimal devlet” ideolojisini örtük olarak kabul ettirmeye çalışıyor.

Bu noktada, yaklaşımlarımız arasındaki bir farkı belirginleştirmeme müsaade ediniz: Bizim çözümlememizdeki devlet – ekonomi (siyaset – piyasa) ayrımı ve “güçlü devlet” tanımı ve savunusu milliyetçi / şöven duygulardan değil, ontolojik / epistemolojik duyarlılıktan kaynaklanıyor. Bu iki yaklaşımın farklılığı birbiriyle karıştırılmamalıdır. Öte yandan çözümlemenin, “anti” lik üzerine değil, bir “dünya görüşü”nün iktisadi alana yansımaya dayanırıldığı da gözden kaçırılmamalıdır.

Parantezi burada kapatalım ve yukarıda kaldığımız yerden, borç sorunundan çözümlemelerimize devam edelim.

(**) Rezervasyonlarla şu çalışmalara bakılabilir:

-Weiss,L. and Hobson, J.M. (1997) States and Economic Development: A Comparative Historical Analysis: Polity Press.

-Wade, Robert (1990) Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization: Princeton, N.J. Princeton University Press.

Eğer sermaye birikimi açısından kullanılabilir artığın yeterince büyük olmadığı, ya da artığın yeterince hızlı bir biçimde büyütülemediği kanaatine ulaşılmışsa, ekonomi “açık” bir ekonomi olduğu için, diğer ekonomilerin kullanılabilir artıklarından yararlanmak isteyebilir; yani “borç alma” yoluna gidilebilir. Alınan borcu, artıkı büyütmede (ve hızlı büyütmede) kullanıp bir süre sonra geri ödeyebilme potansiyeli yaratılabildiği takdirde, bunda bir sakınca ortaya çıkmaz – prensip olarak darboğazlar ortaya çıkmaz.

Dikkatlerinizden kaçmamış olacağı üzere, buraya kadar benim yaptığım çözümlemenin temeli ve yönü üretimden tüketime (dolaşım) doğrudur. Eğer bu konuşmadaki [eldeki yazıdaki] amaçlarımdan bir tanesi de “alternatif” iktisat politikası önerileri geliştirmek olsaydı oradaki nedensellik zincirini de aynı doğrultuda kurmuş olacaktım. Diğer bir ifadeyle, odak noktam üretim yönelimli politikalar yelpazesi geliştirmek olacaktı. Oysa, Metine bu açıdan bakıldığında üretim odaksız, fakat “güçlü bir ekonomi” yaratma önerileri geliştirme çabasında olduğu açıkça görülüyor. Bununu nasıl gerçek olacağını benim anlamam mümkün değildir. Beklenen “dış yardımlar” (borçlar) sağlandığı takdirde (sağlandığı anlaşıldı) dahi, bu temenni değil, bir tahminde bulunmamı isterseniz, korkarım ki önümüzdeki yıl bu zamanlarda bir başka biçimde tezahür etmiş bulunan bir başka “kriz ve program” kederli sohbetimizin konusunu oluşturabilecektir(*)).

B2. Para Meseleleri

Yukarıdaki çözülemeye hemen akla gelebilecek haklı bir itirazı duyabiliyorum. Bu haklı itiraz da buraya kadar paradan hiç söz etmeyişime dair olacaktır. Parayı çözülememize katmak istediğimizde, bana öyle geliyor ki, çözülememizin esası, artığın mahiyeti değişmez; bir anlamda artık ile eş tutabileceğimiz sermayenin biçiminde farklılıklar ortaya çıkar. Metin ile paralellikler kurabilmek için (teknik anlamda gevşekliği göze alarak) sermaye üç kısma ayırabiliriz:

1. Üretken sermaye: dolaysız üretime yönlendirilmiş sermaye,
2. Finansal sermaye: dolaylı sermayedir.
3. Banka sermayesi (bankacılık): finansal sermaye ile üretken sermaye arasında köprü kurar.

(*) Nitekim bu konuşmanın üzerinden onbeş gün geçmemiştir ki bir Bakan’ın istifası ile yeni bir krizin eşiğinden dönüldüğünü bütün gazeteler manşetten verdiler. Bakan’ın istifasına Tütün Yasası yol açmıştı.

O halde sahnede (siyasette ve ekonomide şeklinde de okunabilir) diğer aktörlerin yanın da “ekonomi”nin aslî failleri olduğu ileri sürülen “sermaye”nin bu üç kesimi yerlerini alacaktır: çıkarları bazen çakışarak, bazen çelişerek...

Fakat “açık ekonomi” varsayımında bulunduğumuz için ve çözümlemeyi bu noktadan sonra sürdürebilmek için uluslararası ortama göz atmak bir zorunluluk haline geliyor.

C. ULUSLARARASI İKTİSADİ ORTAM: KÜRESELLEŞME

*Söylesem hüziin olur
Söylemesem de hüziin
Zaten sözler de bezgin...
Kime ne anlatsın?
Hilmi Yavuz*

C.1. Bir söylem(*), bir olgu

Kabaca 1980’lerden bu yana “küreselleşme” söylemi gündelik ve kişisel, giderek toplumsal yaşantımızın (ayrılmaz) bir parçası haline geldi / getirildi. Mikro elektronikteki teknolojik gelişmeler eşliğinde iletişim, ulaşım, üretim

(*) Burada söylem (discourse) bir “düşünce”nin ve “çözümleme”nin çıkar ve iktidarla ilişkisi anlamında kullanılmaktadır. Şöyle: “.. [iktisadın] söylemi ifadesi kullanılırken; size hep orada var olan bir şeyleri doğal ya da apaçık bir yoldan sadece öğrenmemizi ve masum, nesnel ve çıkardan uzak bir biçimde karar vermemizi öneren, [iktisadı] (okul terimleriyle) bir konu ya da disiplin olarak görmektense, bir ‘güç alanı’; daima bir yerlerden gelen ve yollarında her zaman yanlarında bulundurmaları isteyecekleri belli gayeler güden ilgi ve çıkar sahibi taraflarca ve taraflar için [olayları] düzenleme biçimleri olarak görmemiz kastedilmektedir. Bu alan bir ‘güç alanı’dır, çünkü burada farklı yönler çatışır (bunlar adına mücadele edilmesi gerekir). Onları destekleyenlerin güçlerini yansıtan biçim ve derecelerde [olaylar] hakkındaki görüşleri çeşitli şekillerde içeren ya da dışlayan; kimilerini merkez kimilerini marjinal yapan bir alandır. Demek ki ‘söylem’ teriminin kullanılması şunu gösterir: [iktisat] asla kendisi değildir; ne dile getirilmesi ne de okunması... masumdur. O her zaman birileri içindir”. Keith Jenkins, Tarihi Yeniden Düşünmek. (Çev.B.Sina Şener) Dost Kitabevi Yayınları. Ankara, 1997. s.82. Köşeli parantez içindeki ‘iktisat’ sözcüğü yerine orijinal metinde ‘tarih’ sözcüğü, yine köşeli paranteze alınmış ‘olaylar’ sözcüğü yerine orijinal metinde ‘geçmiş’ sözcüğü yer almaktadır. İ.Ü.

ve ürün geliştirme alanlarında ve bunların içinde gerçekleştikleri örgütlenme tarzlarında dramatik ve sürekliliği olan değişmelere (icat ve yeniliklere) tanıklık ediyoruz. Benzer gelişmeler biyoteknoloji alanında da gözleniyor. Bu teknik ve teknolojik gelişmeler / değişmeler eşliğinde ülkeler arasında ve ülke içinde ma'lûmat (information) finansal sermaye ve mal akımları (diyelim 1950-1980 dönemine kıyasla) daha akışkan hale geldi. Bununla birlikte "akışkanlığı" problemleri olan iki alanın varlığından sözedilebilmektedir: emek ve "ileri teknoloji temelli" doğrudan yatırımlar (üretken sermaye).

Diğer taraftan bu gelişmelerle eş zamanlı olarak diğer bir süreçte filizlendi: NAFTA, AB, Pasifik Bölgesi gibi "bölgeselleşme" eğilimleri..

Buradaki amacım küreselleşme üzerine ayrıntılı bir çözümleme yapmak değil, küreselleşme retoriği ile itilafli olsam da... Bu kalın fırça vuruşlarıyla (iktisadi) küreselleşme bağlamında dikkatleri çekmek, altını çizmek istediğim bir iki husus var: a) Sermaye birikim sürecinde uluslararası yeni bir iktisadi ortam sözkonusudur; bunula bağlantılı olarak b) yeni bir uluslararası iş bölümü işlemektedir. c) Uluslararası (iktisadi) kuruluşlar (Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Gümrük Birlikleri, Dünya Ticaret Örgütü (WTO, MAI vb..) yeni işlevler edinmektedir.

İşte tam da bu ortamda "bütünleşme" tartışmaları gündeme geliyor.

C.2.a. Dünya Ekonomisiyle Bütünleşme

Kabaca yirmi yıllık küreselleşme söylemi ve süreci içinde ulus- ekonomilerinin dünya – ekonomiye bütünle(ş)melerinin temelinde iki yoldan olduğunu gözlemleyebiliyoruz:

- a) üretim yoluyla,
- b) finans yoluyla

1989 / 1990 yılında 32 Sayılı Karar'ın kaldırılması ve konvertibiliteye geçişle birlikte, bana öyle geliyor ki, Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisiyle finans yolu ile bütünleşmesinin yolu açılmış oldu (tercih edilmiş oldu?). Metinde 1990 yılının "problem"lerin başlangıç yılı olarak alınması basit bir tesadüfse, ironik bir tesadüf olmalıdır..

Üretim temelini zaten zayıf olduğu, üretim kültürünün tarihsel olarak fazlaca gelişmediği, geliştiği kadarının da 1980'lerde tasfiyeye (tesviyeye?)

tutulduğu bir ulusal ekonomide iktisat politikasının temel manivelalarından birinin elden çıkarılmasıyla sadece (dar anlamda) devletin “güçlü” olması değil “kamu”nun devleti etkileyebildiği ölçüde (siyasal demokrasi sorunu..) “güçlü devlet” in (yukarıda yaptığımız tanım hatırlasın) nasıl hayat bulacağı düşünülmeye değer(ydi)? Üretim yoluyla bütünleşmenin daha anlamlı ve yararlı olacağı düşünülmeyecek bir şey miydi?

Fakat bu itiraza, karşı itirazla cevap yetiştirilmeye çalışılmaktadır, ki bu da bizi bu karşı itiraz üzerinde kısaca olsa da durmak zorunluluğu ile yüzyüze getiriyor.

C.2.b. Dünya -Ekonomisiyle Bütünleşme: Karşılıklı Bağımlılık

Sadece fizikçi olan bir fizikçi hem birinci sınıf bir fizikçi, hem de topluma faydalı bir birey olabilir. Fakat sadece iktisatçı olan bir kimse hiç bir zaman büyük bir iktisatçı olamaz ve diyebilirim ki sadece iktisatçı olan bir iktisatçının zararlı bir kişi, hatta gerçek bir tehlike olması kuvvetle muhtemeldir.

F.A. Hayek, “The Dilemma of Specialization”, içinde: Suzidi-es in Philosophy, Politics and Economics, p 123.

Karşı itiraz diye nitelediğim şey bildiğiniz söylem: Küreselleşme ile birlikte ulusal ekonomilerin birbirleri karşısındaki konumlanışları bağımlılık ilişkisinden çıkmış karşılıklı bağımlılık ilişkisi biçimine dönüşmüştür. Dolambaçsız bir ifadeyle; küreselleşme ile birlikte artık uluslararası sömürünün ortadan kalktığı anlatılmak isteniyor. Karşılıklı bağımlılıkta bir “sömürü”den bahsedilebilse de bu, önünde sonunda sıfır toplamlı bir oyuna dönüşeceği için buharlaşır, anlamsızlaşır.. En azından “sömürüde eşitlik” sağlanmış olur..

Fakat bu “bağımlılık”, “karşılıklı bağımlılık” kavram düzeyinde tam olarak ne anlama geliyor? İktisadiyattaki uzantıları üzerinde düşünmeyi izninizle size bırakarak bir tanım önerisinde bulunmak istiyorum.

Toplumsal ve iktisadi sistemler, bir düzeyde ilişkisel bir bütünlük gösterirler. Bu bütünlük içinde bireyler, gruplar, sınıflar, birimler vb. aralarındaki ilişkilere baktığımızda iki farklı düzeyin hemen hemen teşhis ve tespit edilebileceğini görürüz:

- a) yatay ilişkiler;
- b) dikey ilişkiler.

Bir birey (sınıf, grup, birim) diğeriyle ilişkiye girdiğinde veya davranışlar karşısında tepkide bulunduğu, bir kararı gözönünde bulundurmamak zorunluluğunda değilse, bu durum yatay bir ilişkiyi aksine, gözönünde tutma zorunluluğunda ise dikey ilişkiyi anlatır. İlişkiler yatay olarak gerçekleştirildiğinde bunun bir anlamı, tarafların otoriteleri (authority) arasında eşitliğin sağlanmış olduğudur. Farklı bir anlatımla, bu durumda taraflar serbest ve özerktirler. Dikey ilişkilerde ise böyle bir durum gerçekleşmez. Bir meslektaşımınla birlikte bu akşam sinemaya gitmek kararını ben alsam ve bu kararımı meslektaşımın bildirsem meslektaşım benim aldığım bu kararı gözönünde bulundurmamak zorunluluğunda kalır mı? Meslektaşım bu akşam için başka bir programı olduğunu ve onu gerçekleştirmek istediğini söyleyebilir. Açıktır ki böyle bir durumda ilişki hiyerarşik değil, yataydır.. Merkezî değil adem-i merkezidir..

Uluslararası ilişkiler de yatay ve dikey olarak gerçekleşmiş olabilir. Yatay ilişkilerin başat olduğu varsayıldığında karşılıklı bağımlılıktan bahsedilebilir. Fakat yatay ilişkiler, bir biçimde, dikey ilişkilere dönüştüğü takdirde artık karşılıklı bağımlılıktan sözedilebilir mi?

Metine bu açıdan yaklaşıldığında uluslararası iktisadi ilişkilerimizin yatay mı yoksa dikey mi olduğu sorusu açıklığa kavuşturulabilir. Cevaba bir ipucu onbeş yasa olamaz mı?

D. MALÎ SİSTEMDEKİ SORUNLAR

Metin “1990 yıllardan itibaren sıklaşan kriz”in nedenleri arasında mali sistemdeki sorunları göstermektedir (ss.5-8). Mali sistemin bileşenleri ise kamu bankaları + özel bankalar şeklinde sunulmaktadır. Kamu bankalarındaki temel sorun “görev zararları” ndan kaynaklanırken özel bankalardaki sorun bir crowding out etkisi yaratılması nedeniyledir: özel bankalar “reel ekonomiye kaynak sağlamaktan uzaklaşarak kamu açıklarını finanse etmeye yönelmişlerdir”. Fakat daha çarpıcı bir husus “Döviz Tevdiat Hesaplarının repo

dahil toplam mevduatlar içindeki payı 1990 yılında yüzde 25’den 1999 yılında yüzde 42’ye” yükselmesidir (s.7). Bu durum para ikamesinin hızlanması ya da paralel paranın alanının genişlemesi anlamına gelmektedir.

Teknik jargon bir yana bırakıldığında bunların gerçeklikteki anlamı (vehameti?) şudur: Uluslararası finansal sermayenin iç finans sermayesiyle “bütünleşerek” üretken sermaye karşısında galebe çalmasıdır. Diğer bir deyişle kriz, üretken sermaye ile finans sermayesi arasındaki çelişkinin çatışmanın dışavurumudur. Bunun da arkasında piyasayı koordine edici ve bilgi (information) aktarıcı bir kurum olarak devletin uzun dönemli üretim ve teknoloji geliştirme vizyonundan uzaklaşp finans sermayesinin etki alanına açık hale gelmesi: uluslararası ekonomiyle finans yoluyla bütünleşmesi yatmaktadır.

Farklı bir anlatımla, mallar, para (finans) hareketlerini takip ediyor; oysa, finans (para) hareketleri mal hareketini takip etmeliydi.

E. YAPISAL SORUNLAR

Metin, “yapısal sorunlar” arasında;

- Sosyal güvenlik sistemi.
- Tarım sorunları.
- Mali sektörün düzenlenmesi.
- Özelleştirme’yi sıralamaktadır (s.9)

Bu “sorunlar”ın her biri üzerinde ayrı ayrı ve ayrıntılı bir biçimde durmak amacında değilim. Zaten buna zamanımız (ve yerimiz) da müsait değil. Ama iki husus üzerinde (kısaca) durulmayı hakediyor.

Birinci husus, aslında bilinen ve haklarında yeterli düzeyde deney bilgisi de birikmiş bir husustur. “Yapısal sorunlar” ile anlatılmak istenen 1980’lerden bu yana gözlenen bir eğilimin ve vurgunun gerçekleştirilme isteğinin ifadesidir. İlgili literatürdeki yerleşik deyimiyile “yapısal uyum”(*) eğilimi ve vurgusundan bahsediyorum. Basitçe ve özü itibariyle dile getirmem gerekir-

(*) Türkçe’de yerleşmiş bulunan bu deyim için hiç uygun olmadığını düşünüyorum. İngilizcedeki “structurel adjusment” karşılığı olarak kullanılıyor. Ne var ki “adjusment”, renklerin uyumu (âhengi) deyimindeki gibi uyumu ifade etmez. Nitekim “fiyat uyumu” (price adjusment) diyemiyoruz; onun yerine fiyat intibakinden bahsediyoruz. Belki “uyarla(n)ma” daha uygun bir karşılık olabilir: Yapısal uyarla(n)ma.

se yapısal uyarlanma, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda hemen hemen bütünüyle “piyasa güçleri” ne dayanma ve bu anlamda devletin rol ve işlevlerinin mümkün olan en alt düzeye indirilmesi istek ve çabasıdır. “Yapısal uyum süreci ilk olarak endüstrileşmiş ülkelerde başlatılmış ve daha sonra gelişmekte olan ülkelere ‘ithal edilmiştir’. Her iki grup ülkede de bu süreç konjonktürel ve toplum – içi güçlerin bileşiminin bir sonucudur. Konjonktürel güçler, ilk olarak 1973 sonrasında endüstrileşmiş ülkelerde yaşanan ekonomik krizde kendilerini göstermiştir. Toplum – içi güçler ise savaş sonrası dönemde yükselen küresel ekonomik bütünleşme ile temsil edilmekteydi”(**).

Üzerinde durmak itediğimi ikinci husus ise “tarım sorunu”dur. Metin’de ve kamuoyundaki tartışmalarda bu, Tütün ve Şeker Yasaları şeklinde dile getirilmektedir.

Bir noktada çok açık olmamız gerekir. Tartışmanın gündemini oluşturan sorun basitçe, sözü edilen bu iki yasa değildir; tarımın çözülmesidir. Tarımın çözülmesi gerekliliği düşüncesiyle kişisel olarak benim bir ihtilafım sözkonusu değil. Gerçekten de, hâlâ nüfusun % 45’inin tarımdan geçindiği, fakat buna karşılık GSMH’deki payının % 15 olduğu bir yapının korunmasını, sürmesini savunmak hiçbir anlamlı gerekçeye oturtulamaz. Böyle bir platforma çekilmek istenen tartışmayı o platformda kabul etmek de bana göre tuzaklıdır.

Türkiye’de tarımın çözülmesi tartışmalarında (elbetteki açık ekonomi koşullarında) iki mesele yaşamsal önemdedir.

İçinden geçmekte olduğumuz Üçüncü Sanayi Devrimi evresinde nasıl ki “sanayileşme”nin bilim ve teknoloji tabanı dramatik değişmelere uğramış / uğruyor ise, aynı durum tarım içinde geçerlidir. Teknik ayrıntılara burada girmek gerekmiyor ama, örnek olsun diye açık ekonomi koşullarında biyoteknolojiye “yatırım” yapmamış bir ekonominin kendini besleyebildiği ve rekabet edebilirliği nasıl sağlanacaktır? Soruyu bu şekilde koymak “üretim odaklı bir “vizyon”un uzantısıdır.

(**) Dharam Ghai, “Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Sosyal Demokrasi”, içinde: R.Prendergast ve F.Stewart (der), Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma (Çev.İdil Eser), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,1995,s,41

Öte yandan, tarımın çözülmesi sadece “iktisadi” bir olay da değildir; aynı zamanda politik uzantıları da olan sosyolojik ve kültür temelli bir sorundur.

1980’lerde ivme kazanan, 1990’larda hız ve tempo değiştirerek varlığını sürdüren sosyolojik ve kültürel iki “gelişme” gözönünde bulundurulmaksızın çözülme tartışmalarını sürdürmek veya bu çabaya girişmek Türkiye’nin orta ve uzun dönem geleceğini belirsizliğe sokmak demektir.

Sözünü ettiğim “gelişme”lerden biri irrasyonallite, diğeri ise arasyonalitedir. Bu ikisi de hem demokrasi ile uyuşmayan, hem de sanayileşmeye (bilim ve teknolojiye) kültürel taban sağlayamayacak olan “gelişme”lerdir. Eğer bu tespitimiz doğruysa, zaten üretim temeli (sanayileşmesi) zayıf olan, geliştirilmesi için bir “program”ı da bulunmayan, dolayısıyla istihdam kapasitesi son derece sınırlı bir “ekonomi”de tarımı hızla çözülmeye sürüklemek arasyonaliteye ve irrasyonalliteye politik ve kültürel olarak davetiye çıkarmakla eş anlamlı olmaz mı? Üzerinde düşünülmesini ve bir yaklaşım tarzını önerdiğim ikinci husus da budur.

SONUÇ

Bu konuşmanın (yazının) sonucu daha önce de farklı yazılarımda dile getirdiğim sonuçtur: Program, basitçe teknik iktisadi bir sorun biçiminde ele alınamaz: Çıpa olarak dövizi mi alacağız yoksa enflasyon hedeflemesini mi güdeceğiz? “İktisat” ın tekniği, bağlamından bağımsız değildir; bunun farkında olalım. Sorun, keza basitçe politik bir soruna indirgenmemelidir. Sosyolojik ve kültürel bir sorunla yüzyüze olduğumuza gözlerimizi kapatamayız.

Ve nihayet, devlet / kamu ilişkisi, devlet – ekonomi ilişkisi derinlemesine değerlendirilmeksizin devleti küçülterek gelişmeyi (sanayileşmeyi) sağlamayı önermek katı bir ideolojik tutumun ötesine geçemez.

Bu yaklaşımlar, bu halleriyle sürdürüldükleri sürece, korkarım bu, krizlerin ilki olmadığı gibi, sonuncusu da olmayacaktır. Çünkü bu bir mekanik kriz değil, organik krizdir. Organizma, mekanik araçlarla tedavi edilemez. Çünkü mesele, basitçe ve sadece iktisadî büyümenin sağlanması değil (sağlanabildiği halde dahi), iktisadî büyümenin toplumsal ve kültürel dönüşümler (“sanayileşme”) yoluyla hız kazanmasıdır.